

INIMÕIGUSTE KAITSE JA SELLEGA SEOTUD PROBLEEMID IRAAGIS

Mart Nutt, Viljar Veebel

1. Sissejuhatus

Inimõiguste tagamine on viimastel aastakümnetel olnud üha suureneva tähtsusega globaalne probleem. Rahvusvaheline kogukond on lisaks uute regulatsioonide väljatöötamisele hakanud pöörama senisest enam tähelepanu inimõiguste ja eelkõige põhiõiguste tagamisele ning seda esmajoones probleemsemates riikides. Kui viimaste puhul takistab edasiminekut üldjuhul kohapealse valitsuse aktiivne vastuseis, siis leidub ka riike, kus hoolimata rohketest rikkumistest on valitsus koostööks avatud. Üks sellistest on Iraak. Just tulenevalt keerukast olukorrast kõnealuses valdkonnas, kuid samas ka võimalikust arengupotentsiaalst väärib Iraagi inimõiguste olukord nii põhjalikumat analüüsi kui rahvusvahelist panustamist.

Sõjalise konflikti järgsel ajastul, mil põhimärksõnadeks on *demokraatia* ja *moderniseerumine*, seisavad arenguriigid nagu Iraak rohkete dilemmade ees – eriti juhul, kui soovitakse samal ajal suurendada stabiilsust ning arengut julgeolekupoliitilises ja inimõiguste vallas. Olukorda muudab keerukamaks asjaolu, et nii riigi kui regiooni ajalooline ja kultuuriline taust ei toeta muutuseid. Veelgi keerukam on reformide elluviimine siis, kui muutuste nimel tegutsetakse koostöös välispartneritega, kellel on inimõiguste ning demokraatlike (põhi)väärtuse ja vajaduste suhtes sihtriigist erinevad arusaamad, ootused ja edukriteeriumid.

Tihti on just inimõigused see valdkond, kus kohalik valitsus saab nõutavate reeglite alammäärast erinevalt aru või peab otstarbekaks vähem panustada, kui rahvusvaheline üldsus eeldab. Samas pole selles, et traditsiooniliste sihtriikide ja postmodernsete doonorriikide väärtushinnangute vahel valitseb inimõigusi puudutavas lõhe, iseenesest midagi üllatavat. Kui kohaliku võimu jaoks on inimõiguste tagamise asemel põhiraskus küsimusel, kuidas muutuste käigus säilitada elanike toetus, usaldusväarsus ja legitiimsus, siis välispartnerid on üldjuhul seadnud inimõiguste ja demokraatia valdkonnas kõrged standardid.

Edukaid ja püsivaid näiteid toimivast, välisabil põhinevast partnerlusest on paraku vähem kui ebaõnnestumisi. Põhiküsimus on, kuidas leida sihtriigis inimõiguste tagamise suhtes toimiv ja edasiviiv lahendus nii kohalike elanike kui rahvusvaheliste inimõigusorganisatsioonide seisukohalt ning olukorras, kus inimõiguste tagamine ei ole kohaliku poliitilise ja usulise eliidi jaoks just esmatähtis valdkond. Siinkohal saavad välispartnerid siiski vaid eelkõige suunata, kritiseerida ja toetada, kuid jätkusuutliku süsteemi peab iga riik ise rajama.

Inimõiguste tagamisega seotud raskused Iraagis pärast Saddam Hussein'i kukutamist on leidnud aktiivset analüüsi ja arutelu nii rahvusvahelistes organisatsioonides kui teadusartiklites juba enam kui kümme aastat, kuid paraku pole inimõiguste olukord selle aja jooksul oluliselt paranenud. Regionaalsel tasandil on probleem pigem suurenenud ja 2013. aastal esines Iraagiga sarnaseid, julgeolekuprobleemidest ja keskvõimu valitsemisvõimetusest tulenevaid ulatuslikke inimõiguste rikkumisi ka Türgis, Iraanis, Liibüas, Egiptuses, Süürias ja Afganistanis. Seega saab üha tähtsamaks küsimus, kuidas on rahvusvahelisel kogukonnal koostöös kohaliku valitsusega võimalik parandada inimõiguste olukorda lisaks Iraagile ka mujal Põhja-Aafrikas ja araabia riikides.

Kirjutise eesmärgiks ongi analüüsida Iraagi näite varal peamisi põhjuslikke seoseid, dilemmasid, probleeme ja võimalusi inimõiguste tagamisel. Esmalt vaadeldakse rahvusvaheliste inimõiguste õiguslikke aspekte, seejärel teoreetilistes käsitlustes välja toodud tegureid ja seoseid inimõiguste kaitse juurdumisega arenguühiskondades. Seejärel keskendutakse inimõiguste olukorrale Iraagis enne 2003. aastat ja seejärel aastatele 2003–2013. Kokkuvõttev osa pöördub tagasi algusse, otsides vastuseid küsimusele, miks inimõiguste olukord Iraagis pole pärast Saddam Hussein'i kukutamist paranenud ja millised on arenguvõimalused lähiaastatel.

2. Inimõiguste standardid ja rakendamine: õiguslik vaatepunkt

Inimõiguste rakendamise peamised probleemkohad vähearenenud riikides seostuvad mitte niivõrd põhimõttelise vastuseisuga, kui pigem inimõigusstandardite universaalsuse, nõuete põhjalikkuse ja kompromissitusega.

Puudujääkide analüüsimisel on oluline pöörata tähelepanu ka inimõiguste jagunemisele funktsionaalsuse ja toimeloogika alusel, mis omab Iraagi juhtumi puhul samuti olulist tähtsust ning seda eelkõige lähitulevikku suunatud rakenduslike reformide kontekstis, kus tuleb hinnata nii reformide tähtsusastet kui teostatavust.

Inimõigused jagunevad toimeoloogikalt negatiivseteks ja positiivseteks. Neist esimene rühm hõlmab tegevusi, mida valitsus ei tohi piirata (näiteks sõnavabadus, ajakirjandusvabadus, religioosne vabadus jne), teine aga kirjeldab, millised on valitsuse kohustused (näiteks tagada turvalisus, haridus, õiguskaitse jne). Siin on probleemsel riigil lihtsam ja mõistlikum alustada negatiivsete õiguste tagamisest, kuivõrd need eeldavad vähem ressursse ja on ka lihtsamalt teostatavad.¹

Funktsionaalses mõttes on esmaoluline põhiõiguste tagamine (õigus elule ja inimväärsele kohtlemisele). Nende olemasolul saab riik asuda aktiivsemalt poliitiliste õiguste tagamisele (sõna-, arvamus- ja osalusvabadus). Tähtsuset järgmise grupi moodustavad majanduslikud ja sotsiaalsed õigused (sotsiaalne turvalisus, eraomandi puutumatus, eluase ja toit). Viimase grupi moodustavad eneseteostusega seotud õigused: õigus rahule, arengule, loodusressurside kasutamisele jne.² Juhul kui riigis esineb rikkumisi kõikides toodud kategooriates, on esmalt oluline tagada põhiõigused ja seejärel poliitilised õigused.

Põhiõigused sätestab ÜRO inimõiguste ülddeklaratsioon, mille järgi „sünnivad kõik inimesed vabadena ja võrdsetena oma väärikuselt ja õigustelt“ (artikkel 1). Igal inimesel peavad olema kõik kõnealuse deklaratsiooniga välja kuulutatud õigused ja vabadused, olenemata rassist, nahavärvusest, soost, usulistest, poliitilistest või muudest veendumustest, rahvuslikust või sotsiaalsest päritolust, varanduslikust, seisuslikust või muust seisundist. Lisaks sellele ei tohi inimeste vahel vahet teha riigi või territooriumi poliitilise, õigusliku või rahvusvahelise seisundi põhjal, olenemata sellest, kas riik, mille kodanik ollakse, on sõltumatu või on selle suveräänsus ÜRO poolt piiratud (artikkel 2).³

Oluline on seejuures märkida, et inimõigused on universaalsed ja kehtivad ka siis, kui keegi pole neid ametlikult kehtestanud⁴. Niisiis on need paljudel juhtudel teatud määral deklaratiivsed. See tähendab, et „kõige laiemas tähenduses mõistetakse inimõigusi õigustena, mis kuuluvad sõltumata

¹ **Kalmet, Tanel** 2005. Universaalsed inimõigused *versus* religioosne õigus: reduktsiooni katse. – Acta Societatis Martensis, 1, lk 68–69. [Edaspidi *Kalmet 2005*]

² **Vooglaid, Varro** 2005. Hukutab või päästab? Inimõiguste retoorika ebaterve toime headuse idee väljendamisele. – Acta Societatis Martensis, 1, lk 130–131. [Edaspidi *Vooglaid 2005*]

³ **ÜRO inimõiguste ülddeklaratsioon** 1948. <<http://www.vm.ee/?q=node/12958>>, (28.06.2013).

⁴ **Milne, John M.** 1979. The Idea of Human Rights: A Critical Inquiry. – Human Rights: Problems, Perspectives and Texts. Ed. by F. E. Dowrick. Westmead *et. al.*: Saxon House, lk 23.

õigusaktidest igale üksikisikule tema inimeseks olemise tõttu⁵. Teisalt: „Inimõiguseid ei kehtestata õigusnormidega, vaid need tagavad inimõiguste toimimise.”⁶ Eelnevat summeerides on inimõiguste esmane ülesanne inimeste kaitse, seejuures eeskätt – kuid mitte ainult – riigivõimu omavoli vastu. Seega ei saa inimõigusi rakendada või nende rakendamist hinnata, lähtudes valikuliselt kas riigi ajaloost, kultuurilisest taustast või poliitilistest suundumustest. *Inimõigused* on universaalsed ja üldkehtivad ning on sellisena riigiülesed. Ükski riik ei saa õigustada inimõiguste rikkumist julgeolekuriskide, poliitilise ebastabiilsuse, traditsiooniliste arusaamade ega nõrga haldussuutlikkusega.

Kuna inimväärikus domineerib grupi ja riigi huvide üle⁷, on üldpõhimõtted teatavas disharmoonias araabia ja islamimaades (sh Iraagis) valitsevate sotsiaalsete traditsioonidega. Seetõttu on araabia ja islamimaades inimõiguslaste kokkulepeteni jõutud aeglaselt ja neid on vähem kui mõnes muus maailma piirkonnas⁸. Alates 1990. aastast on olemas islami inimõiguste Kairo deklaratsioon, 1992. aastast araabia maailma pagulaste ja ümberasunud inimeste kaitse deklaratsioon ning 2004. aastast araabia inimõiguste harta⁹.

Paraku avaldub inimõiguste tagamisel tihtipeale vastuolu riigi kohustuste, õigusaktides sätestatu ja tegeliku olukorra (ning võimaluste) vahel ning seda tundub teravamalt kui muudes eluvaldkondades. Enamikus riikides ei ole hoolimata inimõiguste ülddeklaratsioonist inimõigused tegelikkuses tagatud. Põhjus võib peituda nii valitsuse väheses motiveerituses, puudulikes teadmistes kui vähestes ressurssides.

Efektiivsemat kaitstust tagav rahvusvaheline kontroll ja mõjutamine peaksid põhinema raporteerimissüsteemil, mis tugineb sellistel institutsioonidel nagu ÜRO, Euroopa Nõukogu, Human Rights Watch, Amnesty International ja Freedom House. Kuid raportid omavad reaalselt mõju vaid juhul, kui sihtriigi valitsus neist hoolib, kuna tõsiselt võetavad sanktsioonid puuduvad.¹⁰ Siin ei saa süüdistada ainult kohalike poliitikute suutmatust või tahtmatust. Näiteks Iraaki iseloomustab ühelt poolt keerukas ajaloolis-kultuuriline kontekst ning teisalt puuduvad riigil piisavad ressursid ja

⁵ **Erne, Jaanika; Hanski, Raija et al.** 2001. Rahvusvahelised inimõigused ja nende kaitse. Åbo Akademi Ülikooli inimõiguste instituut, lk 13. [Edaspidi *Erne, Hanski et al. 2001*]

⁶ **Erne, Hanski et al.** 2001, lk 15.

⁷ **Erne, Hanski et al.** 2001, lk 17.

⁸ **Basic Documents on Human Rights** 2006. Ed. by Ian Brownlie and Guy S. Goodwin-Gill. 5., revised ed., Oxford, University Press, p. 1057.

⁹ *Ibid.*, pp. 1059–1084.

¹⁰ **Herkel, Andres** 2008. Inimõiguste probleem ja rahvaste tulevik. – *Diplomaatia*, 58/59. [Edaspidi *Herkel 2008*]

reformideks vajalik ühiskondlik toetus. Seega on inimõiguste rahvusvahelistumine ja ootus, et need peaksid olema tagatud kõikjal ühel ja samal viisil, toonud olukorra paranemise asemel kaasa hoopis loosunglikku silmakirjalikkust.¹¹

Ka Iraagi puhul ei piisa inimõiguste kaitse tagamiseks üldpõhimõtete tunnustamisest ja inimõiguste kaitse sätete kirjutamisest õigusaktidesse. Oluliseks kriteeriumiks peaks olema küsimus, kas Iraagi võimud ikkagi püüavad inimõiguste olukorda parandada või siis teevad avaliku julgeoleku tagamiseks üksnes hädavajaliku, püüdmatagi kaugemaid eesmärke saavutada. Esimesel juhul tuleks Iraagi võime toetada ja tunnustada, teisel juhul aga juhtida selgelt ja otsekoheselt tähelepanu tegematajätmistele. Rahvusvaheline järelevalve, nii rahvusvaheliste organisatsioonide, teiste riikide kui kolmanda sektori poolt, on siinjuures oluline ja probleemidest raporteerimine vajalik. Nimetatud tegevused ei ole tingimata Iraagi võimudele ootuspärased, kuid nagu öeldud, ei saa Iraak nagu ka teised riigid õigustada inimõiguste rikkumist, tuues ettekäändeks riigi suveräänsuse ja toonitades lubamatust sekkuda teise riigi siseasjadesse. Samas on järelevalve ja tähelepanu juhtumine tulemuslikud vaid juhul, kui Iraagi valitsus on huvitatud kas inimõiguste tagamisest või headest suhetest partnerorganisatsioonidega. Senini on olnud motivatsiooni vähe mõlemas aspektis.

Iraagi inimõiguste probleemistikku on viimastel aastatel analüüsinud nii peamised partnerriigid (USA Riigidepartemang¹², Euroopa Liidu Nõukogu¹³, Euroopa Parlament¹⁴ ja Ühendkuningriigi välisministeerium¹⁵) kui rahvus-

---

¹¹ *Ibid.*

¹² **United States Department of State** 2012. Bureau of Democracy, Human Rights and Labor. IRAQ 2012 Human Rights Report. <www.state.gov/documents/organization/204572.pdf>, (19.06.2013). [Edaspidi *US Department of State*]

¹³ **Euroopa Liidu Nõukogu** 2009. Eesistuja riigi poolt ELi nimel tehtud avaldus inimõiguste olukorra kohta Iraagis. <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/ET/cfsp/111588.pdf>. (07.12.2013) [Edaspidi *Euroopa Liidu Nõukogu 2009*]

¹⁴ **Euroopa Parlament** 2013. Euroopa Parlamendi 14. märtsi 2013. aasta resolutsioon Iraagi ning vähemusrühmade, sh Iraagi türkmeeenide tõsise olukorra kohta (2013/2562(RSP)). <[http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/droi/dv/p7_ta-prov\(2013\)0101_/p7_ta-prov\(2013\)0101_et.pdf](http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/droi/dv/p7_ta-prov(2013)0101_/p7_ta-prov(2013)0101_et.pdf)>, (07.08.2013). [Edaspidi *Euroopa Parlament 2013*]

¹⁵ **The 2012 Foreign & Commonwealth Office Report**. Human Rights and Democracy 2012. Iraq. <<http://www.hrdreport.fco.gov.uk/human-rights-in-countries-of-concern/iraq/>>, (10.06.2013). [Edaspidi *The 2012 Foreign & Commonwealth Office Report*]

vahelised inimõigusorganisatsioonid, nagu Human Rights Watch (Iraq)¹⁶ ja Amnesty International (Country Report Iraq)¹⁷.

Eelnimetatud analüüsid toovad selgelt välja märkimisväärse lõhe rahvusvaheliste inimõigusstandardite ja Iraagis valitseva seisukorra vahel. Lisaks on Iraak praegu olukorras, kus isegi stabiilse poliitilise võimu säilitamine on keerukas, rääkimata püsivalt toimivast õigusriigist ja demokraatiast.

On omaette küsimus, kuivõrd õigustatud on nõuda ühesuguste inimõigusstandardite järgimist arengumaadelt ja arenenud riikidelt. Tõepoolest, rikkumised on arengumaades sageli ulatuslikumad, kuid tihti demotiveerivad kõrged inimõigusstandardid kohalikku poliitilist eliiti ja nii jäävad ellu viimata ka hädavajalikud muudatused.¹⁸

3. Toetavad ja raskendavad tegurid inimõiguste tagamisel

Kuigi inimõigusi puudutavad õigusnormid esitavad ühesuguseid nõudeid kõikidele ühiskondadele, mõjutavad inimõiguste rakendamise edukust olulisel määral nii ühiskondlikud, kultuurilised, religioossed, poliitilised kui kogemuslikud tegurid.

Selleks et konfliktijärgses ühiskonnas oleks inimõiguste kaitse tulemuslik, on vaja järgmiste tegurite olemasolu: a) rahu ja stabiilsus, b) demokraatia ja lähtumine õigusriigi põhimõtetest, c) ideoloogiline ja religioosne vabadust ning tolerantsus, d) hariduse, sealhulgas kõrghariduse kättesaadavus kõigile ühiskonnagruppidele, e) teadlikkus inimõigustest ja riigipoolne vastutus nende tagamisel, e) ühiskondlik kogemus ja harjumus järgida inimõigusi, karistamine nende eiramisel, f) paralleelsed ulatuslikud ja süsteemsed muutused ühiskonnas, g) premeerimissüsteem (doonorriikide pakutavad lisaressursid).

Inimõiguste tagamisel on suurimate probleemide ees sisekonfliktis olevad või asümmeetrilises konfliktis osalevad riigid, samuti riigid, kus keskvalitsus ei suuda kogu territooriumi hallata. Sellises olukorras on inimõiguste rikkumise põhjuseks ühelt poolt nende teisejärgulisus ellujäämisvõitluse taustal,

¹⁶ **Human Rights Watch. World Report 2013: Iraq.** <<http://www.hrw.org/world-report/2013/country-chapters/iraq>>, (12.10.2013). [Edaspidi *Human Rights Watch. World Report 2013: Iraq*]

¹⁷ **Amnesty International. Country Report. Iraq: Victims of Systematic Repression.** AI-index: MDE14/010/99. <<http://www.amnesty.org/en/library/info/MDE14/010/1999/en>>, (16.10.2013) [Edaspidi *Amnesty International. Country Report. Iraq*]

¹⁸ **Vooglaid** 2005, lk 134–137.

teisalt aga võimaldavad rikkumised kindlustada konfliktiosaliste võimu. Taolisel juhul rikuvad inimõigusi enamasti kõik konfliktiosalised ning inimõiguste olukord saab paraneda alles relvarahu ja toimiva valitsuse taastamise järel. Mida kestmam on konflikt ja sellega kaasnev vägivald, seda enam juurdub inimõiguste rikkumine.

Selleks et inimõigused oleks püsivalt tagatud, on oluline ka demokraatia ja õigusriigi olemasolu. Ühest küljest valitseb õigusriigi ja inimõiguste tagamise vahel funktsionaalne seotus: vaid õigusriik suudab püsivalt tagada inimõigustest kinnipidamist ja nende kaitsmist. Teisalt sisaldavad märksõnad *demokraatia*, *õigusriik* ja *inimõigused* sarnaseid, üksteist toetavaid väärtuseid, nagu üksikisiku austamine ning isikute võrdne kohtlemine. Seega: mida demokraatlikum on ühiskond ja mida arenenum õigusriiklus, seda paremini on üldjuhul tagatud ka inimõigused. Demokraatia mõõdupuuks ei ole praegusel juhul mitte ainult demokraatlike valimiste olemasolu, vaid ka õigus osaleda valimistel, kandideerida ja väljendada avalikult oma vaateid.¹⁹

Korrelatsioon valitseb ka hariduse üldise kättesaadavuse, inimõigusi puudutavate teadmiste ja tegeliku inimõiguste tagamise edukuse vahel. Selleks et ühiskond väärtustaks inimõiguseid ja toetaks nende tagamist, on vajalik teada nende sisu, mis omakorda rajaneb üldisel haritusel. Ühiskondades, kus näiteks naistel ei ole ligipääsu kõrgharidusele või suur osa elanikkonnast on kirjaoskamatu, õnnestub sageli kinnistada vaid kõige elementaarsemaid inimõigusi²⁰. Iraagi puhul muudab hariduse ja info kättesaadavuse veelgi olulisemaks Saddam Husseini valitsemise ajal tekkinud, inimõigusi puudutavate teadmiste lünk. Koos hariduse levikuga peaks ühiskonnas juurduma ka ideoloogiline ja religioosne vabadus ning tolerantsus teiste ühiskonnagruppide suhtes. Praegu on Iraagis raskete inimõiguste rikkumiste valdav põhjus just religioosne, etniline või ideoloogiline vaen.

Inimõiguste tagamine ühiskonnas vajab juurdumiseks niisiis positiivset kogemust, ühiskonnaliikmete harjumust ning kolmandaks karistussüsteemi olemasolu ja järjekindlat rakendamist nende rikkumise korral. Mitte ainult valitsus, vaid ühiskond laiemalt peab tajuma vastutust inimõiguste tagamisel ja kaitsmisel. Inimõiguste juurdumine on olemuselt aeglane ja järkjärguline, mistõttu võib arengumärke näha veel aastakümneid pärast nende juurutamise algust. Seega on suurem edulootus sellistel arenguriikidel, kes suudavad võimalikult püsivalt tagada kas või peamisi inimõigusi. Viimane tekitab

¹⁹ Putnam, Robert 1993. Making Democracy Work. Princeton University Press.

²⁰ Mazrui, Ali A. 1990. Cultural Forces in World Politics. London: James Currey, pp. 195–196.

omakorda suurenenud ühiskondlikke ootusi – ühiskonna seest tuleneva surve, mis on edasise arengu aluseks.

Inimõiguste rakendamist raskendab ka olukord, kus keskvoim on seadnud eesmärgiks üheaegse julgeolekusüsteemi ülesehitamise, demokraatia juurutamise, oma võimu säilitamise ja inimõiguste tagamise.

Olukorras, kus eeltoodud tegevused on osalise vastasmõjuga (näiteks inimõiguste tagamine võib vähendada võimet säilitada võimu), on võimalik saavutada korraga kuni kaks eesmärki. Nii moodustavad toimivad eesmärgipaarid kas võimu säilitamine ja julgeoleku tagamine või demokraatia juurutamine ja inimõiguste tagamine. Kui aga valitsus seab eesmärgiks lisada kolmas eesmärk, vähendab see ka kahe esimese tulemuslikkust. Edutõenäosus kahaneb veelgi, kui soovitakse korraga nelja eesmärgi täitmist.²¹

Olukorras, kus kohalik valitsus ei tähtsusta inimõiguste vajalikkust või tal puuduvad selle tagamiseks ressursid, on rahvusvahelised organisatsioonid (eelkõige ÜRO ja Euroopa Nõukogu) nn demokraatia ekspordiks kasutanud aastakümneid ka positiivse tingimuslikkuse meetodit, mille puhul seotakse materiaalne toetus edusammudega inimõiguste tagamisel²². Sellises nn abi-reformide-eest-suhtes on domineeriv roll doonorriikidel, mitte abi saajatel. Esimeste ülesandeks on ühelt poolt suurendada abi mahtu tulemuse saavutamiseks vajaliku tasemeni ja teisalt täpsustada nõudmisi, kuni vajalik tulemus on saavutatud²³. Kirjeldatud lähenemine on leidnud ka rohkelt kriitikat nii doonoriikide kui mõnede suurriikide (Hiina RV ja Venemaa) poolt. Näiteks on Venemaa viidanud, et tingimuslikkusel põhinev koostöömudel inimõiguste ja demokraatia vallas on lääneriikide meetod oma regionaalse mõju suurendamiseks²⁴.

Kõige vastuolulisemaks ja enim lahkarvamusi põhjustavaks võib pidada inimõiguste tagamise seost religioosse ja kultuurilise taustaga²⁵. Ühelt poolt on inimõiguste näol tegu universaalse, üldinimliku kontseptsiooniga, kus puuduvad religioossed või kultuurilised piirangud, samuti puudub sisuline seos inimõiguste ning kristluse või mõne teise religiooni vahel. Teisalt on tänapäevase inimõiguste kontseptsiooni (alates Magna Cartast) ja inim-

²¹ **Veebel, Viljar** 2004. Conditionality and Dependence as Key Elements in Simultaneous Democratization and Crises Prevention. – The Estonian Foreign Policy Yearbook 2004. Ed. by A. Kasekamp. Estonian Foreign Policy Institute, pp. 63–85.

²² **Killick, Tony** 1998. Aid and the Political Economy of Policy Change. London: ODI.

²³ **Checkel, Jeffrey** 2000. Compliance and Conditionality. – Arena Working Papers WP 00/18.

²⁴ **Herkel** 2008.

²⁵ **Kalmet** 2005, lk 67–68.

õiguste tagamisel olnud domineerivaks lääne kristlik kultuuriruum.²⁶ Sellest tulenevalt on inimõigused oma nüanssides kõige enam arenenud lääne-riikide arusaamadele tuginedes ja need on arenenud lääneriikides ka kõige edukamalt rakendatavad.

Kuigi ka Human Rights Watchi (HRW)²⁷ inimõiguste tagamise statistika osutab, et kõige vähem rikkumisi on arenenud kristlikes Euroopa riikides ja kõige enam rikkumisi Aafrika ja Aasia mittekristlikes arenguriikides, ei pruugi see siiski viidata põhjuslikule seosele, vaid asjaolule, et Euroopa riigid alustasid inimõiguste tagamisega varem ning samalaadne progress on aastakümnete pärast saavutatav ka näiteks Iraagis, Liibüas või Afganistanis.

Kokkuvõttes ei saa inimõiguste tagamist käsitleda lahus teistest ühiskondlikest nähtustest, mida on hea tahte korral võimalik lühikese aja jooksul eelisarendada. Inimõiguste tagamine pigem eeldab, ent ka peegeldab ühiskonna enda väärtushinnangute arengut. Samuti ei saa inimõiguste rakendamist näha lääneriikide privileegina, mida teistes kultuuriruumides ei peaks nõudma või toetama.

4. Iraagi ühiskondlikud lähtekohad ja inimõiguste olukord aastatel 1932–2003

Inimõiguste juurutamist Iraagis raskendavad erinevad tegurid: rahvastiku etniline ja religioosne mitmekesisus, kus ideoloogiline ja religioosne tolerantus peavad alles koha leidma, samuti pidev sõjaolukord alates 1980. aastatest ning vähene demokraatia ja õigusriikluse kogemus. Märkimata ei saa jätta ka autoritaarsest minevikust põhjustatud kohalike elanike vähest teadlikkust ning ühiskondliku kogemuse puudumist inimõiguste tagamisel ja rikkumiste karistamisel.

Etnilised ja religioossed pinged saavad alguse asjaolust, et Iraak on multi-etniline, valdavalt šiiitliku rahvastikuga araabia riik, kus elab ka kaks arvukat vähemust: sunniitlikud araablased ja kurdide etniline vähemus, kes on samuti valdavalt sunniidid. Araablased moodustavad *ca* 75% ja kurdid 20% rahvastikust. On ka teisi, vähem arvukaid usulisi ja etnilisi vähemusi: kristlased

---

²⁶ Herkel 2008.

²⁷ Human Rights Watch. **World Report 2013: Challenges for Rights After Arab Spring**. <<http://www.hrw.org/news/2013/01/31/world-report-2013-challenges-rights-after-arab-spring>>, (17.11.2013).

(sh armeenlased ja assüürlased), jeziidid, türkmeenid jt.²⁸ Nende rühmade omavahelised suhted on sageli olnud pinevad ja toonud kaasa vägivalda. Ühtlasi on Iraak olnud riik, kus „peamist mittearaablase kogukonda, kurde, on pidevalt alla surutud ning kus elanikkonna enamust, šiite, on valitsenud neist üle kolme korra väiksem sunniitide vähemusrühm”²⁹. Seega on tegu pikaajalise etnilise ja religioosse rivaalitemisega: teiste konfliktiosaliste õiguseid piiratakse, surutakse alla ning seda kõike nähakse riigijuhtimise tavapärase osana. Olukorda muudab veelgi keerukamaks kurdide aastakümnetepikkune omariikluspüüd ja valmidus kasutada selleks vägivalda.

Inimõiguste rakendamist teeb keerukamaks ka Iraagi demograafilise olukorra kiire muutumine, mis tuleneb suurest iibest. Viimane on omakorda mõjutanud Iraagi arengut ja pidurdanud ka inimõiguste olukorra paranemist. Kui 1947. aastal elas Iraagis vaid 4,8 miljonit inimest, siis 2009. aastal juba 31,6 miljonit. Seega on poole sajandi jooksul elanikkond kuus korda suurenenud ning seda vaatamata suurtele inimkaotustele Iraagi-Iraani sõjas, Saddam Husseini korraldatud genotsiidile ja laste suurele suremusele. Tulemusena on elanikkond võrdlemisi noor, madala haridustasemega, orienteeritud konkurentsile, tolerantne vägivalda suhtes ja inimõigustesse puutavas vähe haritud.

Ka ajalooline areng ei ole soosinud erinevate etniliste ja usuliste gruppide vastastikust lugupidamist, sellest tulenevat inimõiguste olukorra paranemist, teadlikkust ning vastutuse võtmist inimõiguste tagamise eest. Iraak tekkis eraldi riigina maailmakaardile 11. novembril 1920. aastal, mil Ühendkuningriik sai Rahvasteliidult mandaadi Iraagi riigi haldamiseks. Kuivõrd ajalooliselt olid võimu juures domineerinud sunniidid³⁰, ei soovinud britid anda võimu šiitidele. Nad kõrvaldasid võimult türklased ning andsid selle üle sunniitlikule eliidile, kujundades Hashemiidi dünastia juhitava kuningriigi.³¹ Eelöeldus peituvad ka võimult kõrvale jäetud šiidi enamuse ja sunni vähemuse konflikti juured. 1932. aastal andsid britid Iraagile iseseisvuse, kuid riik jäi *de facto* nende mõjusfääri.³²

²⁸ **Mölder, Holger; Sazonov, Vladimir; Värk, René** 2013. Kümme aastat operatsioonist „Iraagi vabadus”, ajalooline, poliitiline ja õiguslik ülevaade ning Iraagi tulevikuperspektiivid. – Ajalooline Ajakiri, 3 (145), lk 409. [Edaspidi **Mölder, Sazonov, Värk 2013**]

²⁹ **Karsh, Efraim** 2010. Iraani-Iraagi sõda 1980–1988. Tallinn: Koolibri, lk 17.

³⁰ **Tripp, Charles** 2001. A History of Iraq. Cambridge University Press, p. 45. [Edaspidi **Tripp 2001**]

³¹ **Anderson, L.; Stansfield, G.** 2004. The Future of Iraq. Dictatorship, democracy of division. Stanford: Palmgrave Macmillan, pp. 19–20. [Edaspidi **Anderson, Stansfield 2004**]

³² **Tripp** 2001, p. 77.

Pärast Teist maailmasõda, kui inimõiguste kaitset hakati rahvusvaheliselt enam teadvustama ja tähtsustama, jäid Iraagis inimõiguste rikkumised ja puuduv teavitustöö teiste probleemide varju. Ei saa küll väita, et Iraak oleks tol ajal paistnud silma halvema inimõiguste olukorraga kui teised piirkonna riigid. Iraagi ühiskonda iseloomustas poliitiline ebastabiilsus, mis avaldus vägivaldsetes võimuvahetustes, ning sellest tulenev demokraatia ja õigusriikluse puudumine, kuigi viimased on inimõiguste eduka tagamise põhi-eeldusi.

1958. aastal korraldas brigadikindral ja hilisem peaminister Abd al-Karim Kassem eduka riigipöörde³³, mille käigus kuningas Faisal II tapeti. Kassemi ajal anti sõjategevusele Põhja-Iraagi kurdide vastu uus värving ja seda hakati nimetama võitluseks feodaalide ja reaktionääride vastu³⁴. Sunniitide domineerimine säilis Iraagis siiski ka vabariigi kehtestamise järel³⁵. 1968. aastal tuli riigipöördega võimule Baathi partei (ehk Araabia Sotsialistliku Taas-sünni Partei) ja kehtestas Iraagis üheparteilise diktatuuri. Tegelikult juhtis Iraagi valitsust 1968. aasta riigipöörde järel aga juba Saddam Hussein, kes ametlikult oli president al-Bakri järel riigis teine mees. 1979. aastal võttis Hussein presidendivõimu ametlikult enda kätte.³⁶

Seega: kuigi raskemad inimõigusrikkumised sagesid ja tulid esile eeskätt Saddam Hussein võimuloleku ajal, loodi selleks eeldused juba varasema 50 iseseisvusaasta jooksul, mil ei arendatud teadlikkust inimõigustest ega loodud traditsiooni inimõigusi väärtustada ja tagada. Oma roll oli siin ka rahvusvahelisel üldsusel, kes just sellel perioodil oleks saanud oluliselt rohkem ära teha inimõigusi puudutava teadlikkuse tõstmisel ja vältida sellega hilisemaid kataklüsme.

Saddam Hussein korraldatud riigipöörde järel muutus inimõiguste olukord võrreldes eelneva perioodiga halvemaks. Algas inimõiguste järjepidev rikkumine, mis tugines riigivõimu heakskiidule ja osalusele. Saddam Hussein käitus tüüpilise idamaise despoodina nii naaberriikide kui Iraagi kodanike suhetes, kelle jaoks inimõigused ei olnud mitte ainult teisejärguline, vaid pigem ainuvõimu teostamist segav kontseptsioon³⁷. Jenab Tutunji jagab Saddam Hussein režiimi inimõiguste rikkumised kaheks: sõjakuritegudeks

³³ *Ibid.*, pp. 143–144.

³⁴ *Ibid.*, p. 163.

³⁵ Anderson, Stansfield 2004, p. 41.

³⁶ Nolan, Cathal J. 1999. Longmani maailma poliitikaleksikon. Tallinn: Olion, lk 122. [Edaspidi Nolan 1999]

³⁷ Mölder, Sazonov, Värk 2013, lk 407.

ning individuaalsete poliitiliste jt kodanikuõiguste rikkumiseks, kusjuures viimased hõlmavad ka õigust elule ja kaitset piinamise eest³⁸. Üldjuhul oli tegemist siiski kuritegudega, mis kuulusid mõlemasse kategooriasse ja mille eesmärk oli suruda alla nii šiiitlikku enamust kui kurdi vähemust. Esines nii pretsedendituid üksikkuritegusid, nagu šiiitide ajatollah Mohammad Baqir as-Sadri ja tema perekonnaliikmete poomine³⁹, kui ka ulatuslikke operatsioone kurdide vastu enam kui saja tuhande hukkunuga.

Iraani-Iraagi sõja käigus halvenes inimõiguste olukord veelgi, samuti esines märkimisväärseid humanitaarõiguse rikkumisi. Šiiitide ja kurdide repressioonide põhjenduseks toodi nende koostöö Iraaniga. Võitlus kurdide vastu omandas genotsiidi mõõtmed ning selle käigus hukati tuhandeid kurde, samuti asustati neid ümber nende põlisaladelt. Iraani-Iraagi sõja lõpuks olid rohkem kui pooled Kurdistani külad ja paljud linnad elamiskõlbmatud ning sealsed elanikud küüditatud.⁴⁰ Mõlema sõdiva poole inimõiguste rikkumisi uuris ja taunis korduvalt ka ÜRO⁴¹.

Iraani-Iraagi sõja lõppedes inimõiguste olukord mõneti paranes, kuid halvenes taas Kuveidi ründamise ja esimese Lahesõja järel, kui toimusid ulatuslikud repressioonid nii šiiitide kui kurdide vastu. Vägivallast ja inimõiguste rikkumisest ei jäänud puutumata ka Kuveidi elanikkond, mis kutsus esile ÜRO Julgeolekunõukogu sekkumise. Uurimise käigus tuvastatud rikkumised sarnanesid Iraagis toimunuga.⁴² Inimõiguste rikkumine jätkus ka pärast Lahesõda, mil suruti veriselt maha šiiitide ülestõus. Kummatigi ei järgnenud sellele rahvusvahelise üldsuse negatiivset reageeringut, mis omakorda julgustas valitsust senist tegutsemisviisi jätkama.⁴³

Inimõiguste rikkumisele Iraagis osutasid korduvalt ka rahvusvahelised organisatsioonid. 24. veebruaril 2000 võttis ÜRO Peaassamblee vastu kõnealust teemat käsitleva resolutsiooni (A/RES/54/178). Siin rõhutati, et Iraagi valitsus rikub süstemaatiliselt ja ulatuslikult inimõigusi ning rahvusvahelist humanitaarseadust, mis on viinud repressioonideni kõikides valdkondades, laialdase diskrimineerimise ja ulatusliku terrorini. Mõtte-, väljendus-,

³⁸ **Tutunji, Jenab** 2004. Sources and consequences of human rights violations in Iraq. – Human Rights and Societies in Transition. Ed. by Shale Horowitz and Albrecht Schnabel. Tokyo-New York-Paris: United Nations University Press, p. 200. [Edaspidi *Tutunji 2004*]

³⁹ **Nolan** 1999, lk 122.

⁴⁰ **Karsh** 2010, lk 70.

⁴¹ **Bailey, Sydney** 1994. The UN Security Council and Human Rights. St. Martins Press, p. 80. [Edaspidi *Bailey 1994*]

⁴² **Bailey** 1994, p. 82.

⁴³ **Mölder, Sazonov, Värk** 2013, lk 413.

informatsiooni- ja organiseerumisvabadust piiratakse vangistamise, tapmise ja muude sanktsioonide abil. Levinud on poliitilised mõrvad, ilma kohtuta kinnipidamine ja piinamine.⁴⁴

Ka Amnesty International tõi oma raportis välja, et esineb palju piinamisi, uute karistustena kasutatakse põletamist ja keele väljakiskumist.⁴⁵ Lisaks deporteeris Baathi partei režiim väidetavaid valitsusvastaseid, keda oli sadu tuhandeid.

Kui varasem inimõiguste kehv olukord Iraagis oli üldjoontes võrreldav probleemidega teistes araabia riikides, siis 1979. aastast kuulus Iraak nende araabia maade hulka, kus inimõigusi rikuti kõige enam ja ulatuslikumalt. Paljude araabia riikide suletust arvestades ei ole olnud võimalik saada küll täpseid arvandmeid, kuid inimõiguste rikkumises on Iraak kuulunud siiski hinnanguliselt samasse rühma Süüria ja Liibüaga – riikidega, kus tsiviil-elanikkonna vastu on kasutatud massirepressioone kuni massihävituselvadeni. Olukord on olnud mõneti parem Egiptuses, Tuneesias, Marokos, Jordaania ja väikestes Pärsia lahe naftamonarhiates. Saudi-Araabias, kus inimõigusi ei ole küll avalikult tunnustatud, on omavoli olnud väiksem ja inimeste isiklik turvalisus paremal järjel kui Iraagis.

Seega saab inimõiguste olukorda Iraagis enne 2003. aastat iseloomustada järgmiselt. Esiteks on kogu iseseisvusaja kestel esinenud Iraagis pidevaid inimõiguste rikkumisi, mis enne Saddam Husseini võimule tulekut olid võrreldavad naaberriikidega, kuid järgneval 23 aastal rikkumised süvenesid ja paistsid silma isegi regionaalsel tasandil. Teiseks: ühiskondlikud eeldused inimõiguste olukorra parandamiseks on Iraagis erakordselt nõrgad ning tulenevad õigusriigi, sõnavabaduse ja demokraatia puudumisest, traditsioonilistest religioossetest hoiakutest ja aastakümnetega kinnistunud vägivallatsemisest. Kõik see on vähendanud inimõiguste olulisust kohaliku võimuladviku jaoks. Olukorra paranemist ei ole toetanud ka naaberriikide võrdlemisi sarnased probleemid, mis on tekitanud uue piirkondliku nn normaalsusnormi, kus vastastikku aktsepteeritakse puudujääke kui ühist ja vältimatut asjaolu.⁴⁶

⁴⁴ **United Nation** 2000. General Assembly Resolution A/RES/54/178, (24.02.2000). <<http://www.unhchr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/TestFrame/d1f77dd14dcccac20802568a8005b3b0e?Opendocument>>, (04.10.2013).

⁴⁵ **Amnesty International. Country Report. Iraq.**

⁴⁶ **Mölder, Sazonov, Värk** 2013, lk 405–406.

5. Inimõiguste olukord Iraagis aastatel 2003–2013

Võimalus inimõiguste olukorra paranemiseks tekkis 2003. aastal, kui Ameerika Ühendriikide juhitud koalitsioon kukutas Saddam Husseini. Inimõiguste rikkumised ja nende lõpetamiseks vajalik humanitaarne interventsioon olid peamised asjaolud, millega põhjendati koalitsioonivägede sekkumist.⁴⁷ Riigivõim läks invasiooni järel üle Iraagi tsiviilvalitsusele ja ühes sellega ka inimõigusprobleemid. Michael Gordon ja Bernard Trainor on märkinud, et „kolm aastat pärast Saddam Husseini kukutamist oli Iraak sõltumatu riik /.../ Aga kuigi välisriigid tunnustasid Iraagi valitsust, seisis see silmitsi nii julgeolekupoliitiliste, autonoomiat kui õigusriiklust puudutavate kitsaskohtadega.”⁴⁸

Ebastabiilsuse ja vähese valitsemisutlikkuse tingimustes ei vähenenud Iraagis inimõiguste rikkumiste hulk, küll aga muutus oluliselt nende iseloom. Kui perioodil 1979–2003 oli peamiseks inimõiguste rikkujaks olnud riigivõim, siis alates 2003. aastast vähenes tunduvalt viimase osa, kuid see asendus nõrgast riiklusest ja õiguskorra puudumisest tulenevate probleemidega. Lisaks keskvalitsusele võimutsesid ka USA ja liitlasväed ning kurdid oma asualadel. Keskvõimu vastandumine kurdidele ja elanikkonna vaenulikkus liitlasvägede suhtes tõid kaasa terrorismiilmingute sagenemise, julgeoleku-defitsiidi ning tsiviilelanike õiguste mitteaustamise.

Pärast Saddam Husseini kukutamist tekkinud võimuvaakumis lakkas efektiivne keskvõim toimimast ja vastutus jäi suures osas USA vägedele. Näiteks Mark N. Katz toob välja, et „USA tegi palju, et ennetada ja ohjata etnilise puhastuse kampaaniaid”⁴⁹, ent kui USA väed Iraagist lahkusid, ei võtnud nende rolli keegi üle. Arvestades seega, et Iraagi-operatsiooni üheks eesmärgiks oli inimõiguste olukorra parandamine, jäi koalitsioonivägedel paljugi tegemata.

2010. aasta parlamendivalimiste ja 2011. aasta koalitsioonivägede lahkumise järel astus Iraak järgmisse ühiskondlikku arenguetappi. Uues olukorras oli peamisteks takistusteks inimõiguste tagamisel keskvõimu ressursipuudusest tulenev nõrkus, vähene haldussutlikkus, probleemid demokraatia juurutamisel, korrupsioon, vägivald ja huvigruppide omavaheline rivaalitsemine. Teataval määral oli põhjus ka koalitsioonivägede kohaloleku ajal

⁴⁷ *Ibid.*, lk 415.

⁴⁸ **Gordon, Michael; Trainor, Bernard** 2008. Cobra II. Iraagi sõda ja okupatsioon. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjandus, lk 596.

⁴⁹ **Katz, Mark N.** 2012. *Leaving Without Losing. The War on Terror After Iraq and Afghanistan.* Baltimore: The Johns Hopkins University Press, p. 26.

tekkinud mugavusel: kohalik võim oli harjunud, et ta ei pea inimõiguste kaitsmisesse oluliselt panustama.

USA Riigidepartemang on välja toonud peamised inimõiguste rakendamist takistavad asjaolud. Need on a) halvustav suhtumine seksuaalvähemustesse; b) vähemusrahvuste õiguste mittetunnustamine ja negatiivne suhtumine teist usku inimestesse; c) vägivald erinevate religioossete ja etniliste gruppide vahel ning kokkupõrked valitsuse relvajõududega, mis avaldub eeskätt šiia-sunni ja araabia-kurdi paramilitaarsete üksuste tegevuses; d) Saddam Husseini pooldajate ja vastaste vaheline vaenutegevus; e) julgeoleku-defitsiidist tingitud vägivald, sh röövimised, tapmised, marodöörlus ning f) korrupsioon⁵⁰.

Human Rights Watch (HRW) toob oma raportis välja, et inimõiguste olukord on halb, eriti ümberasujate, ajakirjanike, aktivistide, naiste ja tüdrukute oma. Julgeolekujõud jätkavad kohtuvälisest kinnipidamist ja kinnipeetute piinamist.⁵¹ Neid rikkumisi ei pane toime ainult valitsus, vaid kõik osalised. Briti välisministeerium märgib oma raportis, et Iraagis on inimõiguste vallas märgata mõningast edasiminekut, kuid olukord on jätkuvalt keeruline⁵².

HRW raporti järgi on pärast koalitsioonivägede lahkumist Iraagis täheldatavad kõik raskeimad inimõiguste rikkumise vormid: a) seadusevastane eluvõtmine, pommiaktid, atentaadid ja piinamine; b) seadusevastane vabaduse võtmine, sunnitöö, julm ja ebainimlik kohtlemine; c) kohtuta arestid ja väljasaatmine, inimröövid ja lunaraha väljapressimine; d) vara ebaseaduslik võõrandamine ja korrupsioon; e) usu-, liikumis-, sõna-, organiseerumisvabaduse jm piiramine, vähemusrahvuste, usu- ja seksuaalvähemuste tagakiusamine, kodanikuühenduste ja ajakirjanike tegevuse takistamine; f) varjupaigataotlejate jt ümberasujate ebainimlik olukord; g) inimkaubandus, naiste ja laste diskrimineerimine, laste sundimine alaealiselt abielluma, laste sunnitöö ja kasutamine vägivaldsemises⁵³.

Inimõiguste pidevale rikkumisele Iraagis on osutanud ka Euroopa Liidu Nõukogu⁵⁴, kes on toonud välja järgmised lisaasjaolud. Esmalt on taunitav, et valitsus on hakanud üha ulatuslikumalt kasutama surmanuhtlust, mis näiteks aastatel 2007–2009 tähendas 100 hukkamist ja 900 surmanuhtlusotsust. Teiseks juhitakse tähelepanu julgeoleku puudumisele ja karistamatustundele,

⁵⁰ US Department of State 2012.

⁵¹ Human Rights Watch. World Report 2013: Iraq.

⁵² The 2012 Foreign & Commonwealth Office Report.

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Euroopa Liidu Nõukogu 2009.

mille tõttu kasutavad võitlevad grupid ulatuslikult omakohut. Kolmanda aspektina tuuakse välja rünnakute sagenemise inimõigusaktivistide, ajakirjanike ja ametiühingu liikmete suhtes. Eriti ohustatuna nähakse nais-ajakirjanikke ja -poliitikuid.

Euroopa Parlament on oma 2013. aastal vastu võetud resolutsioonis (nr 2013/2562)⁵⁵ juhtinud tähelepanu suurenevatele etnilistele vastuoludele ja vägivallale ning Iraagi valitsuse tahtmatusele või suutmatusele selles suhtes midagi ette võtta. Lisaks tuuakse esile rohkem vägivallatsemist ja valitsuse eestvedamisel toimuvaid hukkamisi. Parlamendi resolutsioon loetleb ka konkreetseid vähemusrahvuste vastu toimepandud vägivallategusid, kusjuures neist igas küündis hukkunute arv 30–40 inimeseni. Inimõiguste rikkumise ja vägivalla ulatusest annab tunnistust fakt, et 2013. aastal hukkus igas kuus ligikaudu 1000 ja sai vigastada 2000 tsiviilisikut.

Kõige rohkem on olnud rikkumisi põgenikelaagrites Camp Ashrafis ja Camp Libertys. 2011. aastal peatus neis kokku *ca* 3000 iraanlasest pagulast, kes olid lahkunud tagakiusamise eest Iraanist. 2011. aasta aprillis sisenes Ashrafi laagrisse Iraagi armee, et otsida sealt Saddam Hussein toetajaid. Ettekääne põhines eeldusel, et kuna Saddam Hussein oli vaenujalal Iraani võimudega, siis kindlasti leidub Iraani pagulaste hulgas Saddam Hussein toetajaid. Aktsioon põhjustas vägivaldseid kokkupõrkeid ja Iraagi võimud asustasid Ashrafi laagris peatunud pagulased ümber Liberty laagrisse, mis on ligi 80 korda väiksem. Edasisi humanitaarkatastroofe on neis laagrites ära hoidnud ÜRO Pagulaste Ülemvoliniku (UNHCR) sekkumine.⁵⁶

Oma panuse vägivalla levikule on andnud Iraani ja Türgi relvajõudude sekkumine, kelle põhieesmärk on olnud kurdide iseseisvuspüüete maha surumine. See on omakorda kutsunud esile kurdide vägivalla.⁵⁷ Näiteks 2013. aasta veebruaris rünnati rakettidega eelmainitud Liberty põgenikelaagrit. Rünnakus hukkus kuus Iraani opositsiooni esindajat ja haavata sai enam kui sada põgenikku. Iraani opositsioon süüdistas rünnakus Iraani valitsust ja nõudis rahvusvahelist sekkumist.⁵⁸ Ilmne on Iraani ja Iraagi ühishuvi, et pagulased Iraagis asuvatest laagritest lahkuksid. 15. juunil 2013 leidis Liberty laagris aset teine terroriakt, milles hukkus kolm ja sai vigastada 70

⁵⁵ Euroopa Parlament 2013.

⁵⁶ US Department of State 2012.

⁵⁷ **Wars on Terrorism and Iraq** 2004. Human Rights, Unilateralism, and U.S. Foreign Policy. Ed. by Thomas G. Weiss, Margaret E. Graham, and John Goering. New York and London: Routledge.

⁵⁸ **Secretariat of National Council of Resistance of Iran**. 2013. February, 9; March, 5.

pagulast. Selle peale esitasid protesti 300 Euroopa Parlamendi Iraani pooldavat saadikut, kes nõudsid, et põgenikel peab olema võimalus pöörduda tagasi Ashrafi laagrisse.⁵⁹

Kui Iraani-poolseid rikkumisi ei ole rahvusvaheliselt kinnitatud ega taunitud, siis Türgi omad on leidnud tõestamist ja käsitlemist näiteks Euroopa Inimõiguste Kohtus (Türgi vastutusest sõjategevuse eest Põhja-Iraagis: Khzir Asian Babakir jt vs. Türgi)⁶⁰.

Kokkuvõttes on Iraagi uued julgeolekuohud eelkõige asümmeetrilised ja nendega võitlemine valdavalt riigisisene või regionaalne (eeskätt kurdide küsimus). Agressiooniohu allikaks on lisaks piiri taga paiknevatele relvajõududele ka riigis tegutsevad terrorirühmitused ja paramilitaarsed üksused. Inimõiguste rikkumiste loetelu näitab veenvalt nii Iraagi võimude suutmatust kui soovimatust inimõiguste rikkumise vastu aktiivselt võidelda. Nii mõnelgi juhul on inimõiguste rikkujad olnud võimuesindajad ise. Selget piiri pole ka riigi ja üksikisiku julgeoleku vahel, kuna rünnak riigi vastu ohustab kogu tsiviilelanikkonda.⁶¹ Paraku esinevad sarnased probleemid ka Iraagi naaberriikides, eelkõige Süürias, Liibüas, Sudaanis ja Afganistanis⁶².

6. Inimõiguste rikkumise põhjustest ja olukorra paranemisvõimalusest

Iraagis (ent ka naaberriikides Liibüas, Süürias, Egiptuses ja Afganistanis) on inimõiguste rikkumise juured ja raskused olukorra parandamisel tingitud esmalt traditsioonilistest autoritaarsetest ühiskondlikest arusaamadest ning inimeste ebavõrdsest ühiskondlikust staatusest, kus võimutäius on keskendunud piirkondlikule juhile ja pereisale. Õeldut aitab näitlikustada kas või meeste ja naiste erinev staatus: võrdõiguslikkust ei ole võimalik tagada valitsevate stereotüüpide tõttu. Selle tulemusel on naised suletud koduseinte vahele ning ära lõigatud haridusest ja osalemisest ühiskondlikus elus.

⁵⁹ **Euroopa Parlament** 2013. Parliamentary questions.. <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=WQ&reference=E-2013-008201&format=XML&language=EN>>, (12.10.2013).

⁶⁰ **Euroopa Inimõiguste Kohus** 2013. Türgi vastutusest sõjategevuse eest Põhja-Iraagis: Khzir Asian Babakir jt vs. Türgi, lahend nr 16838/08, <https://www.riigiteataja.ee/kohtuteave/kohtulahendi_analyys/8397>, (14.12.2013).

⁶¹ **Nutt, Mart** 2013. Kärkjäs julgeolek. – Postimees, 05.03.

⁶² **Nutt, Mart** 2012. Inimõigused julgeoleku ja infovabaduse kolmnurgas. – Postimees, 03.12.

Ajalooliselt on raskused inimõiguste juurutamisel tingitud ka asjaolust, et Iraak on olnud ideokraatlik rantjeeriik. Sõltumata formaalselt toimunud ja toimuvatest valimistest on kodanike sisuline poliitiline kaasatus ja nende õiguskaitse olnud minimaalsed. Kaasatust on veelgi vähendanud suured naftatulud, mille tõttu riik ei vaja toimimiseks kodanikelt regulaarselt kogutavat maksutulu. Inimõiguste seisukohalt oleks veelgi kardetavamaks alternatiiviks aga islamiriigi teke, näiteks Iraani islamivabariigi eeskujul⁶³.

Teiseks rikkumiste allikaks on tugevad usulised ja etnilised eelarvamused ühiskonnas. Need domineerivad enam just nõrga riigivõimuga perioodidel, kus valitsus ei suuda pöörata piisavat tähelepanu usuliste ja etniliste konfliktide ärahoidmisele⁶⁴. Kestvad, valitsuse poolt aktsepteeritavad rikkumised ning vägivald on aga muutunud õigustuseks ja sarnaste rikkumiste ettekäändeks. Kõik see on muutumas Iraagi poliitilise kultuuri osaks.

Üheks inimõiguste, sealhulgas põhiõiguste rikkumise põhjuseks on ka Iraagi ühiskonna vähene teadlikkus rahvusvahelisest inimõigusi puudutavast seadusandlusest, näiteks naiste diskrimineerimisvastasest konventsioonist (1979), piinamisvastasest konventsioonist (1986) ja laste õiguste konventsioonist (1989). Õeldu tulenes sellest, et nende vastuvõtmine ja rakendamine langes Saddam Husseini valitsemisaega, kus Iraagi ühiskond oli vastavast teabest ära lõigatud. Tänapäevaks on Iraak küll kõigi peamiste konventsioonidega liitunud, aga see ei tähenda siiski, et praktikas suudetaks tagada nende täitmist. Enam kui 50-aastane inimõigusi puudutavate teadmiste nappus ja väljakujunenud harjumused vajavad tasategemist ning just selles aspektis võiks olla partnerlusest lääneriikidega olulist kasu.

Kolmandaks on lääneriikide metoodika inimõiguste juurutamisel Iraagis ja paraku ka mitmes teises araabia regiooni riigis selgelt ebaõnnestunud. Nõudmised on olnud suured, finantsiline toetus ebapiisav ning positsioon pigem domineeriv ja patroneeriv, mitte aga koostööle suunav. Liiga vähe on pakutud kohalikes oludes toimivaid lahendusi, mis paneksid aluse olukorra paranemisele. Tihti jäävad doonorriikide ja -organisatsioonide poolt märkamata ja tagasisidestamata reformid, mis paistavad arenenud ühiskondade jaoks tavalised, kuid on traditsioonilises araabia kultuuriruumis märkimisväärsed.

Kuidas siis muuta Iraagis inimõiguste olukorda? Inimõiguste kehv seisukord ei ole õigupoolest eraldiseisev probleem, vaid peegeldab üldisi ja sügavaid valitsemispuudujääke. Senised kogemused on tõestanud, et

⁶³ Tutunji 2004, pp. 212–213.

⁶⁴ Kalmel 2005, lk 70.

ühiskondlikuks kinnistumiseks vajavad vastavad hoiakud ja harjumused olulist muutust ning seda nii õigusriiklust, elementaarset riigisisest julgeolekut ja hariduse kättesaadavust puudutavas. Kuid isegi siis, kui on saavutatud õiguskindlus, erinevate gruppide kaasatus ning hariduse kättesaadavus, nõuab inimõiguste kui väärtussüsteemi juurdumine traditsioonilises araabia kultuuriruumis aastakümneid ja saab toimuda vaid järk-järgult. Näiteks esineb probleeme inimõigustega – heast majanduslikust järjest ja julgeolekulukorrast hoolimata – Saudi Araabias ja Araabia Ühendemiraatideski. Rohkem on vaja toetust ka Iraagi rahvusvahelistelt partneritelt. Nõudmiste esitamise ja olemasoleva olukorra kritiseerimise kõrval oleks vaja enam tegelikku panustamist nii inim- kui aineliste vahenditega ning seista hea selle eest, et edasimineku saaks aset leida. Miks ei võiks just Iraak olla esimene näide õnnestunud inimõiguskooostööst noore demokraatia ja rahvusvaheliste partnerriikide (sealhulgas Eesti) vahel?

7. Kokkuvõte

See, et inimõiguste praegust olukorda silmas pidades on Iraak jätkuvalt halvimal järjel olevaid riike maailmas, on omamoodi paradoksaalne, kuna just Pärsia impeeriumi alasid peetakse üheks inimõiguste hälliks⁶⁵. Siiski tõestab öeldu, et ühelt poolt ei ole inimõigused araabia kultuuriruumile midagi eripärast, teisalt aga ei tekki ega püsi need iseenesest, kui kohalik riik ja ühiskond nende arengusse ei panusta.

Lootus, et inimõiguste olukord paraneb, kui Saddam Hussein võimult kõrvaldada ja demokraatia taastada, ei ole paraku täitunud. Koalitsioonivägede lahkumine on pigem halvendanud inimõiguste olukorda, kuivõrd inimõigusi tagavaid institutsioone on jäänud vähemaks ja haldussuutmatust suurenenud. Samuti pole Iraagi valitsus suutnud riigi territooriumil tagada inimeste elementaarset julgeolekut ning selle kõrval on inimõiguste tagamine kohaliku valitsuse jaoks pigem sekundaarne.

Iraagis inimõiguste tagamisel ilmnevad probleemid on iseloomulikud konfliktjärgsele riigile, kus lisaks mitmetahulisele ajaloolisele taustale valitsevad ka keerukad ühiskondlikud olud. Olukorda komplitseerib vajadus üheaegselt tagada poliitilist stabiilsust, turvalisust, demokraatlikke reforme ja inimõigusi. Lisateguritena on takistav mõju ka poliitiliste ja usurühmade omavahelisel rivaalitsemisel ning lääneriikidest erinevatel arusaamadel

⁶⁵ Cyruse silindrit (539–538 eKr), mis on leitud Iraagi aladelt, peetakse maailma vanimaks kirja pandud inimõiguste dokumendiks.

vajalike inimõigusstandardite suhtes. Kõige selle tulemusena rikuvad Iraagis inimõigusi pea kõik võimu jagavad grupid ning väljavaated, et inimõiguste olukorras toimuks lähiaastatel positiivne edasimineku, on väga väikesed. Siiski on rõhumine kultuurilisele ja religioossele aspektile inimõiguste tagamisel pigem halva olukorra õigustamine.

Kuidas saavutada inimõiguste olukorra paranemine ning mida on õppida lääneriikide ja Iraagi valitsuse kümneaastasest partnerluskogemusest? Ainuüksi demokraatliku valitsuse olemasolust ei piisa inimõiguste tagamiseks: pigem on edasimineku esmaeelduseks julgeoleku tagamine ja õigusriigi toimimine. Seejärel on vajalik teha nii haridust kui inimõigusi puudutav teave kättesaadavaks kõigile ühiskonnagruppidele ning tekitada ühiskonnas harjumus arvestada inimõigustega ja nende eest seista. Inimõiguste tagamisel vajab enim tähelepanu just põhiõiguste grupp. Kaua ei saa keskvalitsus mööda vaadata ka kurdide autonoomiapüüetest, kui need destabiliseerivad kogu ülejäänud Iraagi julgeolekut.

Rohkem on vaja toetust ka Iraagi rahvusvahelistelt partneritelt. Nõudmiste esitamise ja olemasoleva olukorra kritiseerimise kõrval oleks vaja enam tege-likku panustamist nii inim- kui aineliste vahenditega ning seista hea selle eest, et edasimineku saaks aset leida. Miks ei võiks just Iraak olla esimene näide õnnestunud inimõiguskooostööst noore demokraatia ja rahvusvaheliste partnerriikide (sealhulgas Eesti) vahel?

Kirjandus

Amnesty International. Country Report. Iraq: Victims of Systematic Repression. AI-index: MDE14/010/99.

<<http://www.amnesty.org/en/library/info/MDE14/010/1999/en>>, (16.10.2013).

Anderson, Liam; Stansfield, Gareth 2004. The Future of Iraq. Dictatorship, democracy of division. Stansford: Palmgrave Macmillan.

Bailey, Sydney 1994. The UN Security Council and Human Rights. St. Martins Press.

Basic Documents on Human Rights 2006. Ed. by Ian Brownlie and Guy S. Goodwin-Gill. 5., revised ed. 2006. Oxford, University Press.

The 2012 Foreign & Commonwealth Office Report. Human Rights and Democracy 2012. Iraq.

<<http://www.hrdreport.fco.gov.uk/human-rights-in-countries-of-concern/iraq/>>, (10.06.2013).

Checkel, Jeffrey 2000. Compliance and Conditionality. – Arena Working Papers WP 00/18.

- Civil Society, Conflicts and the Politization of Human Rights** 2011. Ed. by Raffaele Marchetti and Nathalie Tocci. Tokyo-New York-Paris: United Nations University Press.
- Euroopa Inimõiguste Kohus** 2013. Türgi vastutusest sõjategevuse eest Põhja-Iraagis: Khzir Asian Babakir jt vs. Türgi, lahend nr 16838/08. <https://www.riigiteataja.ee/kohtuteave/kohtulahendi_analyys/8397>, (14.12.2013).
- Euroopa Liidu Nõukogu** 2009. Eesistuja riigi poolt ELi nimel tehtud avaldus inimõiguste olukorra kohta Iraagis. <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/ET/cfsp/111588.pdf>, (07.12.2013).
- Euroopa Parlament** 2013. Euroopa Parlamendi 14. märtsi 2013. aasta resolutsioon Iraagi ning vähemusrühmade, sh Iraagi türkmeenide tõsise olukorra kohta (2013/2562(RSP)). <[http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/droi/dv/p7_ta-prov\(2013\)0101_/p7_ta-prov\(2013\)0101_et.pdf](http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/droi/dv/p7_ta-prov(2013)0101_/p7_ta-prov(2013)0101_et.pdf)>, (07.08.2013).
- European Parliament** 2013. Parliamentary questions. <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=WQ&reference=E-2013-008201&format=XML&language=EN>>, (12.10.2013).
- Gordon, Michael; Trainor, Bernard** 2008. Cobra II. Iraagi sõda ja okupatsioon. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjandus.
- Erne, Jaanika; Hanski, Raija et. al.** 2001. Rahvusvahelised inimõigused ja nende kaitse. Åbo Akademi Ülikooli inimõiguste instituut.
- Herkel, Andres** 2008. Inimõiguste probleem ja rahvaste tulevik. – Diplomaatia, 58/59.
- Human Rights Watch. World Report 2013: Iraq.** <<http://www.hrw.org/world-report/2013/country-chapters/iraq>>, (12.10.2013).
- Human Rights Watch. World Report 2013: Challenges for Rights After Arab Spring.** <<http://www.hrw.org/news/2013/01/31/world-report-2013-challenges-rights-after-arab-spring>>, (17.11.2013).
- ÜRO inimõiguste ülddeklaratsioon** 1948. <<http://www.vm.ee/?q=node/12958>>, (28.06.2013).
- Kalmet, Tanel** 2005. Universaalsed inimõigused versus religioosne õigus: reduktsiooni katse. – Acta Societatis Martensis, 1.
- Karsh, Efraim** 2010. Iraani-Iraagi sõda 1980–1988. Tallinn: Koolibri.
- Katz, Mark N.** 2012. Leaving Without Losing. The War on Terror After Iraq and Afghanistan. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Killick, Tony** 1998. Aid and the Political Economy of Policy Change. London: ODI.
- Mazrui, Ali A.** 1990. Cultural Forces in World Politics. London: James Currey.
- Milne, John M.** 1979. The Idea of Human Rights: A Critical Inquiry. – Human Rights: Problems, Perspectives and Texts. Ed. by F. E. Dowrick. Westmead et. al.: Saxon House.

- Mölder, Holger; Sazonov, Vladimir; Värk, René** 2013. Kümme aastat operatsioonist „Iraagi vabadus“, ajalooline, poliitiline ja õiguslik ülevaade ning Iraagi tulevikuperspektiivid. – *Ajalooline Ajakiri*, 3 (145).
- Nolan, Cathal J.** 1999. Longmani maailma poliitikaleksikon. Tallinn: Olion.
- Nutt, Mart** 2012. Inimõigused julgeoleku ja infovabaduse kolmnurgas. – *Postimees*, 03.12.
- Nutt, Mart** 2013. Kärkjäs julgeolek. – *Postimees*, 05.03.
- Putnam, Robert D.** 1993. *Making Democracy Work*. Princeton University Press.
- Santiso, Carlos** 2002. Governance Conditionality and the Reform of Multilateral Development Finance: The Role of the Group of Eight. – *G8 Governance*, No. 7, March. Toronto: G8 Information Center.
- Secretariat of National Council of Resistance of Iran.** 2013. February, 9; March, 5.
- Tripp, Charles** 2001. *A History of Iraq*. Cambridge University Press.
- Tutunji, Jenab** 2004. Sources and consequences of human rights violations in Iraq. – *Human Rights and Societies in Transition*. Ed. by Shale Horowitz and Albrecht Schnabel. Tokyo-New York-Paris: United Nations University Press.
- United States Department of State** 2012. Bureau of Democracy, Human Rights and Labor. *IRAQ 2012 Human Rights Report*.
<www.state.gov/documents/organization/204572.pdf>, (19.06.2013).
- United Nation** 2000. General Assembly Resolution A/RES/54/178, (24.02.2000).
<<http://www.unhcr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/TestFrame/d1f77dd14dccac20802568a8005b3b0e?Opendocument>>, (04.10.2013).
- Veebel, Viljar** 2004. Conditionality and Dependence as Key Elements in Simultaneous Democratization and Crises Prevention. – *The Estonian Foreign Policy Yearbook 2004*. Ed. by A. Kasekamp. Estonian Foreign Policy Institute, pp. 63–85.
- Vooglaid, Varro** 2005. Hukutab või päästab? Inimõiguste retoorika ebaterve toime headuse idee väljendamisele. – *Acta Societatis Martensis*, 1.
- Wars on Terrorism and Iraq** 2004. Human Rights, Unilateralism, and U.S. Foreign Policy. Ed. by Thomas G. Weiss, Margaret E. Graham, and John Goering. New York and London: Routledge.
- World Report 2013: Iraq. Human Rights Watch.**
<<http://www.hrw.org/world-report/2013/country-chapters/iraq>>, (19.06.2013).

MART NUTT, PhD (rahvusvahelised suhted ja Euroopa uuringud),
reservleitnant, Riigikogu liige aastatel 1992–2014

VILJAR VEEBEL, PhD (politoloogia ja rahvusvahelised suhted),
Kaitseväe Ühendatud Õppeasutuste ühiskonnateaduste dotsent